

РИНОК ПРАЦІ І ЗАЙНЯТІСТЬ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Пітюлич М.І.,
Пітюлич М.М.

У статті здійснено спробу дослідити ситуацію, яка склалася на ринку праці гірських територій Закарпатської області. Особливу увагу приділено демографічній ситуації на цих територіях, з'ясовано основні сфери докладання праці, проаналізовано рівень зайнятості та безробіття на них. На основі проведеного соціологічного опитування з'ясовано причини існуючого в гірських районах безробіття.

Ключові слова: ринок праці, населення, зайнятість, безробіття, гірські території

ВСТУП

Перехід до ринкових відносин у сфері праці і зайнятості в умовах структурної перебудови економіки привів до виникнення принципово нової ситуації в соціально-трудових відносинах. Особливо складною і суперечливою є ситуація на локальних ринках праці гірських територій Закарпатської області, що характеризуються високою соціальною напругою у сфері зайнятості та безробіттям, що значно перевищує його природний рівень. Це вимагає від органів державного управління та місцевого самоврядування розроблення й реалізації особливої системи заходів, спрямованих на швидку адаптацію населення гірських територій області до умов господарювання.

Держава і суспільство не повинні пасивно очікувати, що саморегулюючі механізми ринку автоматично забезпечать рівновагу на ринку праці: потрібна науково обґрунтована політика регулювання соціально-трудових відносин, зайнятості та безробіття, що враховує реальну ситуацію, яка склалася в гірських селах регіону. Цілком очевидно, що базовими принципами політики регулювання трудових відносин мають бути:

- пріоритет стратегії зайнятості при розробленні територіальних програм соціально-економічного розвитку;
- орієнтація соціальної політики на посилення загальнолюдських цінностей, формування професійної придатності і культури праці, що забезпечують реалізацію права людини на працю;
- орієнтація на продуктивну зайнятість як стратегічну мету розвитку гірських територій і головну передумову виходу економіки з кризи;

- негативну оцінку безробіття як соціального зла, що принижує людську гідність.

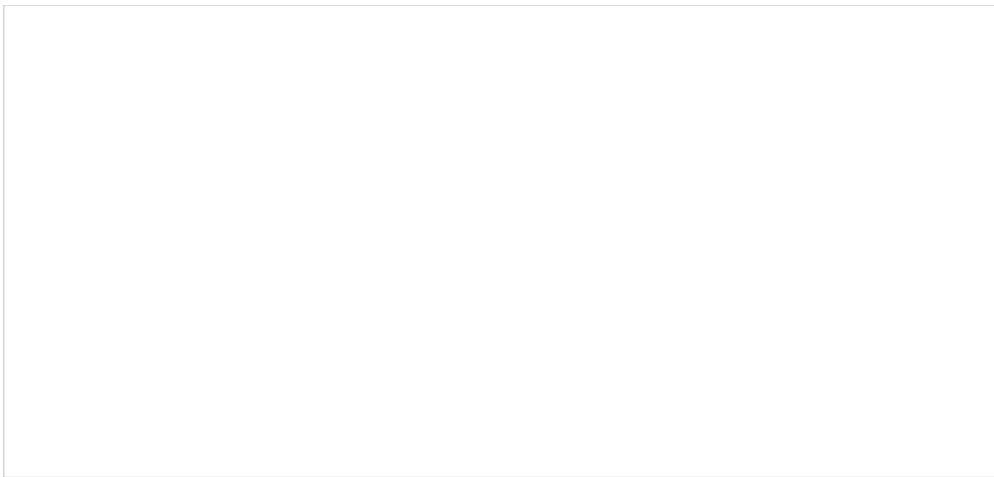
ЛОКАЛЬНІ РИНОК ПРАЦІ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

У ринковій економіці ефективність функціонування трудових відносин значною мірою визначається ступенем розвинутої ринкових інститутів, зокрема ринку праці. Тому принципово важливе значення має розуміння сутності передумов, які ведуть до формування ринку праці. Організація ринку праці в ринковій системі передбачає:

- 1) наявність умов для добровільного вибору між зайнятістю і незайнятістю у суспільному виробництві, свободу вибору професії, виду діяльності (крім заборонених), тобто свободу пропонування робочої сили;
- 2) свободу найму і звільнення працівників всіма роботодавцями при обов'язковому дотриманні норм трудового законодавства, тобто мова йде свободу попиту на роботу;
- 3) вільний рух заробітної плати та інших законних видів доходів при дотриманні встановленого законом гарантованого мінімуму.

Реалізація зазначених передумов передбачає наявність розвинутої інфраструктури (від лат. *infra* – нижче, *structura* – будова), під якою розуміється сукупність інститутів та організацій, які сприяють нормальному функціонуванню ринку праці з метою досягнення рівноваги між попитом і пропозицією праці. Вивчення ситуації на локальних ринках праці гірських територій суттєво ускладнюється відсутністю достовірної та обширної інформації. Органи статистики не володіють даними для вивчення кон'юнктурних коливань на ринку праці, якісного складу і збалансованості вакантних робочих місць та контингенту населення, що претендує на їх заміщення. Існуюча звітність поступово розширює інформаційний масив, однак він недостатній для відстеження й аналізу нових процесів, що виникають у сфері трудових відносин з переходом до багатуокладної економіки та множинності форм трудової діяльності. Серйозні проблеми постають при дослідженні нових тенденцій в обороті робочої сили, складі вимушеного незайнятого населення і тривалості перерви в роботі різних соціально-демографічних, професійних і функціональних груп населення, реальних масштабів вивільнення та складу вивільнених працівників. Відсутня інформація про кількість бажаючих працювати з числа зайнятих в особистому господарстві, в інших сферах економіки, їх можливості, кваліфікацію та умови трудової участі. Наведене є переконливим доказом необхідності якісного вдосконалення статистики праці і зайнятості, що враховує кон'юнктурні коливання на локальних ринках праці. Недосконалість офіційної статистики частково компенсується вибірковими обстеженнями ОСГ, моніторингом сільського населення з проблем зайнятості, які регулярно здійснюються в області вченими-економістами. Необхідність їх проведення зумовлена тим, що без достовірної інформації про реальні процеси, які протікають на локальних ринках праці гірських територій, неможливо проводити активну політику зайнятості та формувати ефективні механізми регулювання соціально-трудових відносин.

Методологічною базою дослідження ринку праці є сприйняття його як дзеркального відображення ситуації, що склалася в економіці гірських районів області. Сьогодні вона характеризується низкою домінуючих ознак, а саме: практично не зростають доходи сільського населення, головним джерелом яких залишаються надходження від низькопродуктивної праці в особистих господарствах. У пригніченому стані знаходяться процеси оновлення матеріально-технічної бази на підприємствах і організаціях. Триває згортання об'єктів соціальної інфраструктури, не відновлюється діяльність галузей сфери послуг. Малий бізнес не здійснює суттєвого впливу на реструктуризацію економіки гірських територій. Функціонуючі фермерські господарства внаслідок недостатньої підтримки з боку держави забезпечують незначні обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Сподівання на те, що фермерські господарства зможуть розв'язати проблему зайнятості населення гірських сіл, не підтверджуються реальними економічними процесами (рис. 1).

Рис. 1. Наявність фермерських господарств та кількість зайнятих у них в гірських районах Закарпатської області

Наведені на рис. 1 дані вказують на стійку кореляцію між кількістю фермерських господарств та числом зайнятих у них осіб. Помітною є тенденція до зменшення кількості діючих фермерських господарств та чисельності працюючих. Як наслідок, у структурі зайнятого населення області на фермерські господарства припадає всього 0,4 відсотка.

Повільними темпами розвивається сфера рекреації, особливо така її організаційна форма, як зелений туризм. Ситуація ускладнюється ще й тим, що відповідно до статті 8 Закону України «Про особисте селянське господарство» та статті 1 Закону України «Про зайнятість населення» до зайнятого населення належать члени особистого селянського господарства, для яких робота в ньому є основною. Це суттєво звужує соціальний захист селян і ставить їх перед альтернативою: отримання статусу безробітного або припинення ведення особистого селянського господарства чи вихід із такого господарства. Це, по суті, вибір між гіршим та ще гіршим.

Заради об'єктивності слід відмітити, що ці проблеми нагромадились не сьогодні і значною мірою є результатом недооцінки в ході реформ чинника неоднорідності економічного простору, різних стартових умов і можливостей входження регіонів та їх локально-територіальних формувань у ринкові відносини. На це накладаються специфічні природно-кліматичні та географічні умови господарювання і проживання.

З переходом до ринкових реформ найбільш руйнівного впливу зазнав агропромисловий сектор, тобто пріоритетна сфера господарювання, особливо в гірській місцевості, де виробництво здійснюється у важких природно-кліматичних умовах, що проявилось в різкому спаді обсягів виробництва, катастрофічному фінансово-економічному становищі товаровиробників, зубожінні широких верств населення. Як наслідок, сьогодні в економіці гірських територій домінуючим є аграрно-дрібнотоварний територіально-господарський уклад, де основними виробничими факторами є робоча сила працівника, підкріплена примітивною спеціалізацією, елементарними знаряддями праці та механізмами, а також територіальні чинники – наявний виробничо-ресурсний потенціал, ув'язаний з організаційними формами кооперації. Ця обставина змінила суть та природу соціально-трудових відносин і структуру зайнятості сільського населення. Із 524,7 тис. осіб, зайнятих в економіці області, 21,4 відсотка зайнято в господарствах населення, у фізичних осіб – 0,2 відсотка, на умовах найму працюють 1,3 відсотка [1, с. 18].

Аналізовані процеси проєктуються на ринок праці гірських територій, який формується під дією специфічних факторів, а саме:

- демографічна база відтворення сільської робочої сили має суперечливі чинники розвитку;
- посилюється тенденція до звуження сфери докладання праці в несільськогосподарських сферах діяльності;
- спостерігається поступова втрата професійно-кваліфікаційного та інтелектуального потенціалу, як наслідок – сільське населення характеризується низькою конкурентоспроможністю на ринку праці;
- зростає масштабне безробіття та масова міграція сільського населення, поглиблюється бідність;
- триває обмеження видів трудової діяльності, орієнтація на створення робочих місць, що не потребують високої кваліфікації, гальмують кар'єрне зростання та стримують мобільність сільського соціуму.

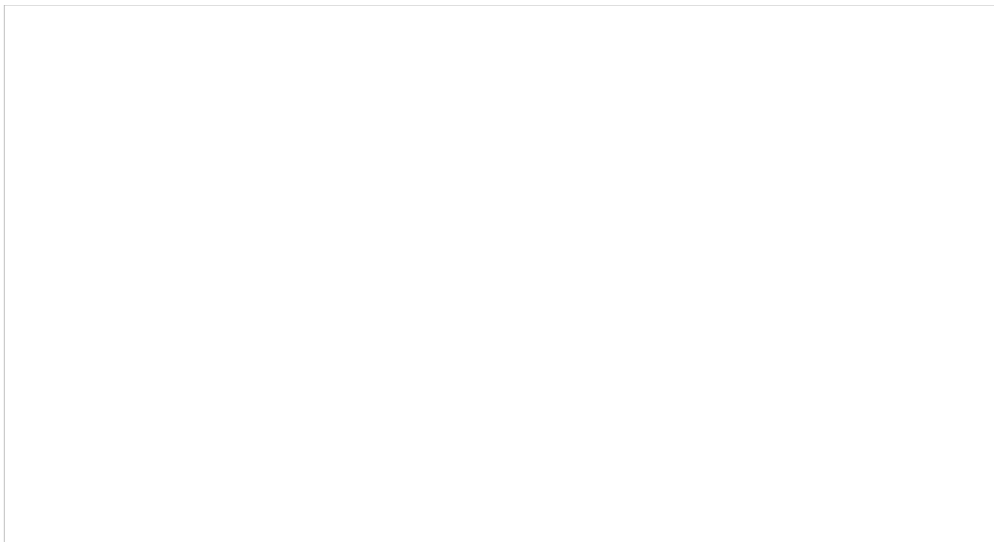
Під дією цих чинників у гірських селах склалася нетрадиційна структура зайнятості, де основною сферою трудової діяльності є праця в особистому господарстві, зайняття торгівлею, діяльність у сфері рекреації тощо. Концентрація зайнятості в цих сферах є наслідком реструктуризації агропромислового виробництва, конституювання ринкових організаційно-правових форм господарювання на селі, формування багатокладності аграрної економіки. Однак темпи і динаміка становлення ринкових форм господарювання суттєво відстають від потреб населення в робочих місцях. Наслідком цього є глибокий розрив між попитом на працю та її пропозицією (табл. 1).

Таблиця 1. Попит і пропозиція робочої сили на ринку праці гірських районів Закарпатської області (на 1 січня 2011 року, осіб)

Райони	Пропозиція праці		Попит з боку підприємств		Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Великоберезнянський	1 752	656	28	2	63	328
Воловецький	2 779	1 038	80	4	35	260
Міжгірський	3 115	1 288	36	11	87	117
Перечинський	2 109	581	7	10	301	58
Рахівський	4 393	1 463	200	21	22	70
Свалявський	2 670	575	126	30	21	19
По області	37 625	14 233	1 573	698	24	15

Дані, наведені в таблиці 1, вказують на значний розрив між попитом і пропозицією праці в усіх без винятку гірських районах області. Так, у Великоберезнянському районі навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію у 21,9 рази перевищувало середньообласний показник, у Воловецькому – у 17,3, Міжгірському – у 7,8 рази. Аналіз співвідношення попиту і пропозиції праці показує, що в гірських селах сформувався ринок праці з обмеженим попитом на робочу силу. Помітною є тенденція до депрофесіоналізації працездатного населення, посилення напруги в демографічному розвитку, наявність бар'єрів, що гальмують процеси соціального відтворення гірських сіл. Ситуація ускладнюється посиленням асиметрії в темпах створення нових робочих місць та існуючим попитом на працю. Із наведених вище даних видно, що функціонуючі в гірських районах підприємства й

організації практично припинили прийом на роботу. Як наслідок, поглибився розрив між попитом і пропозицією праці, зросло безробіття, яке за останній час зберігає чіткий сільський профіль.

Рис. 2. Динаміка незайнятого населення по гірських районах Закарпатської області за 2000-2010 рр., осіб

З рис. 2 видно, що рівень незайнятого населення гірських районів області зберігає тенденцію до зниження, однак загалом характеризується відносною стабільністю. Така тенденція є наслідком низьких темпів введення в дію нових робочих місць, недостатнім розвитком малого бізнесу на селі, нерозвинутістю несільськогосподарських форм трудової діяльності. Такий висновок підтверджує моніторинг населення гірських сіл, який свідчить про невпевненість сільського населення щодо можливостей розвитку власного бізнесу. Так, на запитання «Що Ви плануєте далі із своїм бізнесом?» 4 відсотки відповіли, що не збираються його розширювати, 2 відсотки – завершити, і лише 3 відсотки мають намір у перспективі розширити власну справу. Очевидно, що відсутність належних умов та невпевненість значної частини сільського соціуму в можливостях ефективного ведення бізнесу є однією з причин високого рівня безробіття в гірських районах області.

Таблиця 2. Кількість населення та рівень безробіття у гірських районах Закарпатської області (на 1 січня 2011 року)

Райони	Усього, тис. осіб	У тому числі		Кількість безробітних, осіб	Рівень безробіття, %
		гірських територій ¹	частка гірського населення, %		
Великобerezнянський	26,4	17,6	66,7	641	4,1
Воловецький	24,3	24,3	100,0	1 009	7,1
Міжгірський	48,2	48,2	100,0	1 251	4,4
Перечинський	31,1	3,4	11,0	567	3,1
Рахівський	90,8	74,3	81,9	1 424	2,6
Свалявський	54,2	3,9	7,2	566	1,7
По області	1 247,4	279,5²	22,4	13 897	1,8

1. Дані соціологічного моніторингу

2. З урахуванням населення гірських територій Іршавського, Мукачівського, Тячівського та Хустського районів

Із наведених в таблиці 2 даних видно, що офіційний рівень безробіття, за винятком Свалявського району, в усіх інших перевищує загальнообласний показник. Специфічною його ознакою є застійний характер. Саме ця обставина є підставою для висновку про його циклічну форму.

Таблиця 3. Тривалість зареєстрованого безробіття у 2011 році, %

Тривалість безробіття	За даними головного управління статистики у Закарпатській області	За результатами моніторингу населення гірських районів області
Ніколи не працював	-	7,0
До 1 місяця	19,5	2,3
1-2 місяці	14,8	-
3-6 місяців	21,6	-
1,5-2 роки	1,8	5,1
3-10 років	0,0	7,4
Більше 10 років	-	8,2

Наявність тривалого безробіття пояснюється двома основними чинниками: зростанням терміну пошуку підходящої роботи та поглибленням розриву між попитом і пропозицією праці.

У процесі моніторингу ставилося завдання з'ясувати причини безробіття.

Таблиця 4. Розподіл відповідей на запитання: «З якої причини Ви не працюєте?»

	Кількість осіб	% до числа опитаних
Не маю бажання на когось працювати	25	8,5
Звільнився за власним бажанням	35	11,9
Через ліквідацію підприємств	67	22,7
Звільнений по скороченню штатів	37	12,5
Звільнений через порушення трудової дисципліни	1	0,3
Немає роботи	96	32,6
Інші причини	34	11,5

Серед безробітних непропорційно високу питому вагу займає сільська молодь. Із 13 897 осіб, що мали статус безробітних, 6 090 – молодь до 35 років [2, с. 297]. Цьому поколінню важко влаштуватися на роботу в рідному селі у зв'язку з обмеженою кількістю робочих місць. Це соціальна база трудової міграції та нерегламентованої трудової діяльності. Все це викликає серед молоді ріст радикалізму, падіння моралі, зниження творчого, інтелектуального та інноваційного потенціалу.

Погіршення економічної ситуації на селі породжує песимізм і зневіру сільського населення у правильності курсу економічних реформ. Як наслідок, 70,0% опитаних респондентів характеризують свій настрій як невпевненість у завтрашньому дні, страх перед майбутнім. Майже 47 відсотків опитаних вважають, що у найближчі кілька років змін у їх становищі не відбудеться, а 15,4 відсотка вважають, що воно погіршиться. Високою залишається недовіра селян до уряду, депутатського корпусу, місцевого керівництва всіх рівнів. Лише кожний четвертий респондент при наявності капіталу вклав би його у власний бізнес, 34 відсотки віддали б дітям, 33% придбали б нерухомість. Відмічені процеси підсилюються звуженням сфери докладання інтелектуальної праці на селі. За останні десять років припинили свою діяльність у Великоберезнянському районі 7 закладів культури клубного типу, Воловецькому – 6, Міжгірському – 15, Рахівському – 1, Свалявському – 2. Аналогічна ситуація склалася в діяльності бібліотечних закладів. За аналізований період кількість бібліотек, що припинили своє функціонування, у Воловецькому районі становила 11, Міжгірському – 16, Перечинському – 2, Рахівському та Свалявському районах відповідно 1 та 3. В усіх без

винятку гірських районах скоротився книжковий фонд.

Зазначені процеси звузили сферу докладання інтелектуальної праці в соціальній сфері, що може розцінюватися як руйнація соціальної бази реалізації ринкових реформ на селі. Цей процес сьогодні підсилюється курсом на оптимізацію освіти, медицини, культосвітніх установ, що значно звужує сферу інтелектуальної праці на селі та веде до знищення сільської еліти. Не вдаючись до гіперболізації, з високою імовірністю можна стверджувати, що наслідком цього буде посилення процесів депривації (від лат. *deprivatio* – позбавлення) – процесу скорочення або позбавлення можливостей задоволення соціальних та економічних потреб [3, с. 88-94]. Формою прояву депривації в гірських селах стане посилення нерівності у доступі сільського населення до соціальних благ, відсутність можливостей у задоволенні базових соціальних потреб, самообмеження, зниження рівня стандартів споживання, що закладе підвалини для посилення соціальної напруги. Тому можна погодитися з думкою про «необхідність диференційованого підходу до оптимізації соціальної сфери: в містах, де добре розвинута транспортна інфраструктура, функціонують численні державні і приватні заклади соціальної сфери, і в сільській місцевості, де вони з великими труднощами виживають» [4]. Необхідність збереження сільської еліти зумовлена ще й тим, що вона становить несучу конструкцію середнього класу на селі, який виступає генератором його розвитку. При цьому слід підкреслити, що головним критерієм належності до середнього класу є не величина доходів або власності, а виконувані функції у відтворювальних процесах. Саме сільська еліта, люди-професіонали повинні виступати в якості рушійної сили інноваційних процесів в економіці, суспільстві, бути носіями нових ідей і починань, стати визначальною компонентою сільського соціуму як у структурному, так і функціональному аспектах.

Зроблений висновок є результатом нових тенденцій, зумовлених ринковими трансформаційними процесами, що безпосередньо змінюють функціональну роль гірського села, зміщуючи її в соціальну площину та висуваючи на передній план соціокультурні основи його розвитку. Сьогодні їм відводиться чільна роль, або принаймні вони розглядаються в комплексі з економічними процесами, зберігаючи пріоритетне значення. Цьому є достатня аргументація. Гірське село – це основне джерело відтворення населення, воно зберігає національну мову, традиції, етнокультуру та релігію, є донором зростання і розвитку міст і районів. У структурі реального сегменту гірської економіки домінуючі позиції починають займати галузі, які безпосередньо працюють на людину, – рекреація, туризм тощо. Зміщення акценту в бік цивілізаційно-культурних заходів розвитку гірського села в жодному разі не заперечує економічні домінанти. Навпаки, їх симбіоз створює підґрунтя для розвитку багатофункціональної господарської системи, що є надзвичайно важливим, оскільки в межах однієї окремо взятої сфери економіки розв'язати проблеми їх життєзабезпечення практично нереально.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сільське господарство Закарпаття у 2006-2010 роках / Головне управління статистики в Закарпатській області. – Ужгород, 2011. – 32 с.
2. Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 рік / Головне управління статистики в Закарпатській області. – Ужгород, 2011. – 544 с.
3. Котляров С.Е. Проблемы классификации и интерпретации социальной депривации в современной социологической теории / С.Е.Котляров // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2006. - № 46. – С. 88-94.
4. Пітюлич М.І. Як нам облаштувати гірське село / М.І.Пітюлич, В.П.Мікловда, М.М.Пітюлич // Новини Закарпаття. – 2011. - № 126-127 (3845-3846). – 12 листопада.

Пітюлич Михайло Іванович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Пітюлич Михайло Михайлович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ «Ужгородський національний університет»